

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім.Г.С.СКОВОРОДИ

На правах рукопису

ТКАЧОВА Наталія Олександрівна

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ
У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

ІЗ.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків - 1994

Дисертація є рукопис.

Робота виконана в Харківському державному університеті

- Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор
Нечепоренко Л.С.
- Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
Шевченко Г.П.;
кандидат педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
Євтух М.Б.
- Провідна установа - Полтавський державний педагогічний
інститут ім. В.Г.Короленка.

Захист дисертації відбудеться " 29 " вересня 1994 р.
о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
К. ІІЗ.24.02 у Харківському державному педагогічному університеті
ім. Г.С.Сковороди за адресою: ЗІОІ68, м.Харків, вул.Бляхера, 2,
ауд. _____.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського
державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди

Автореферат розісланий " 29 " вересня 1994 р.

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00756613 (S)

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

ЗОЛУТІНА С.Т.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.

АКТУАЛЬНІСТЬ дослідження. У законі "Про освіту" підкреслюється, що освіта є основою духовного, соціального, економічного, культурного розвитку держави. Її мета – всебічний розвиток людини як особистості і як найвищої цінності суспільства.

На сучасному етапі розвитку держави відбувається зміна стереотипів думок і поглядів, тому що в цих умовах суспільству потрібні не тільки висококваліфіковані фахівці, а, в першу чергу, морально виховані, культурні, справді освічені люди.

Гуманістичні традиції, закладені Ярославом Мудрим, Володимиром Мономахом, П.Могилев, Г.Сковорода, М.Грушевським, видатними мислителями нашої держави, є духовною опорою сучасної національної школи. Національна система виховання повинна забезпечити умови для самореалізації кожної людини, її життєвої діяльності, задоволення культурних потреб.

Створення школи нового типу, що базується на принципах гуманізму, демократизму, пріоритету загальнолюдських цінностей потребує поновлення змісту педагогічної діяльності, її засобів та форм роботи, ставить підвищені вимоги до особистості вчителя, його морального складу. Від особистих та професійних якостей педагога залежить ефективність процесу виховання молоді.

Проблема підготовки вчителя, розвиток його особистих якостей завжди були в центрі уваги суспільства. Проблеми моральності педагога велике значення приділяли у своїх творах класики педагогіки: Я.А.Коменський, І.Г.Песталоцці, К.Д.Ушинський, Г.С.Сковорода, С.Т.Щацький, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський та ін. Питаннями морального виховання особистості займалися відомі вчені М.І.Болдирев, Ф.Ф.Корольов, І.Т.Огородніков, С.М.Рівеєв, П.М.Шимбір'єв та ін. Цю проблему у сучасних умовах досліджують О.С.Богданова, Л.Ю.Гордін, Т.І.Єжова, М.І.Монахов, О.Г.Мороз, С.В.М"ягченков, Л.С.Нечепоренко, В.І.Петрова та ін. Питаннями підготовки майбутнього вчителя в педагогічному вузі присвячені роботи Ю.П.Азарова, В.І.Євдокімова, М.Б.Євтуха, Л.В.Кондрашової, Н.В.Кузьміної, В.І.Лозової, Л.І.Рувінського, Л.Ф.Спіркіна, Г.П.Шевченко та ін.

Високо цінувачи наукову значущість опублікованих джерел, наукових статей, в яких розглядаються різні аспекти проблеми формування моральної культури вчителя, треба зауважити, що цій проблемі як цілісному педагогічному явищу не було присвячено спеціального

наукового дослідження.

У той же час теоретичний аналіз проблеми та власний досвід роботи у школі, результати констатувачого експерименту дозволили виявити суперечність між об'єктивними вимогами суспільства до соціального еталону моральної культури педагога та реальним рівнем її сформованості у сучасного вчителя. Результати експерименту свідчать про наявність протиріччя між рівнем теоретичного пошуку і практичного втілення такого феномену як моральна культура педагога й відсутність конкретних даних про те, як можна його розв'язати. Виникла необхідність у теоретичному узагальненні досвіду з цієї проблеми, подальшій науковій та методичній розробці шляхів підвищення ефективності процесу формування моральної культури майбутнього фахівця, що й зумовило вибір теми дослідження.

Враховуючи складність та багатоаспектність процесу формування моральної культури педагога, дане дослідження було обмежено рамками аналізу проблеми формування моральної культури майбутнього вчителя у процесі вивчення педагогічних дисциплін, виявлення найефективніших умов її розв'язання.

МЕТА дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально апробувати організаційно-методичну систему формування моральної культури майбутніх вчителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін. **ОБ'ЄКТОМ** дослідження є процес формування моральної культури студентів. **ПРЕДМЕТОМ** дослідження є педагогічні умови формування моральної культури вчителя у процесі вивчення педагогічних дисциплін та оволодіння практичним досвідом навчально-виховної праці.

В ході дослідження були поставлені такі **ЗАВДАННЯ**:

1. Проаналізувати стан досліджуваної проблеми у педагогічній теорії і практиці.
2. Науково обґрунтувати зміст та структуру поняття "моральна культура вчителя", його складових компонентів.
3. Визначити педагогічні умови, що забезпечуть підвищення рівня моральної культури студентів у процесі вивчення педагогічних дисциплін.
4. Розробити методичні рекомендації по вихованню моральної культури майбутніх вчителів.

У дисертації була перевірена **ГІПОТЕЗА** про те, що ефективність формування моральної культури студентів у процесі вивчення

педагогічних дисциплін підвищується за таких умов:

- діяльність викладачів на заняттях з педагогіки спрямована на розвиток моральної культури студентів;

- у позааудиторній діяльності провідним напрямком є організація процесу самовдосконалення моральної культури майбутніх педагогів;

- моральні знання студентів, їх моральні навички та відносини постійно закріплюються в практичній діяльності під час планової та позапланової педагогічної практики.

ТЕОРЕТИЧНУ основу дисертації становлять концепції та висновки вітчизняних та закордонних філософів, психологів, соціологів з проблеми розвитку моральної культури особистості, висунуті ними положення про взаємодійність та взаємообумовленість моральної свідомості та моральної діяльності, специфіки виховання студентів у педагогічному вузі.

У процесі дослідження використовувався КОМПЛЕКС МЕТОДІВ:

- теоретичний аналіз філософської, соціологічної та психолого-педагогічної літератури;

- спостереження, вивчення і аналіз педагогічного досвіду виховання майбутніх педагогів у вузі;

- ретроспективний аналіз власної діяльності в школі та вузі;

- анкетування та інтерв'ювання учнів, студентів, вчителів шкіл та викладачів вузів;

- педагогічний експеримент /констатувчий, формульний, контрольний / у природних умовах діяльності педагогічного вузу;

- метод незалежних оцінювань.

НАУКОВА НОВИЗНА та ТЕОРЕТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ дослідження полягають в тому, що:

- науково обґрунтовані зміст та структурні компоненти моральної культури вчителя;

- виявлені особливості формування моральної культури студентів у процесі вивчення педагогічних дисциплін;

- розроблені критерії сформованості моральної культури майбутніх вчителів в умовах педагогічного вузу;

- визначені педагогічні умови ефективного формування моральної культури студентів засобами педагогічної освіти.

ОСОБИСТІЙ ВКЛАД дисертанта полягає в тому, що

- у роботі вперше дається цілісний аналіз теоретичних поглядів на процес формування моральної культури педагога;

- апробовані різні варіанти постанови педагогічних завдань, що дозволили виявити оптимальні з них по організації спільної діяльності студентів та викладача на заняттях з педагогіки, які сприяють розвитку моральної культури майбутніх вчителів.

ПРАКТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ дослідження полягає в розробці науково обґрунтованих методичних рекомендацій, спрямованих на формування моральної культури студентів у процесі вивчення педагогічних дисциплін. Теоретичні висновки та експериментальні дані про умови та засоби формування моральної культури студентів в процесі вивчення педагогіки є важливим внеском у методичну базу удосконалення підготовки майбутніх вчителів, яка відповідає вимогам сучасного суспільства.

ВІРОГІДНІСТЬ результатів дослідження та **ОБґРУНТОВАНІСТЬ** основних висновків дисертаційної роботи забезпечуються опором на сучасні методи дослідження у теорії педагогіки та використанням комплексу взаємопов'язаних методів дослідження, якісним та кількісним аналізом фактів, залежностей, методичним обґрунтуванням вихідних даних, позитивними результатами формування моральної культури студентів в експериментальній роботі.

АПРОБАЦІЯ та **ВПРОВАДЖЕННЯ** результатів дослідження здійснювались шляхом обговорення доповідей на семінарах, засіданнях кафебри педагогіки ХДУ у 1986-1994 рр., наукових, методичних і методологічних конференціях викладачів вузів, вчителів шкіл. Отримані результати апробовані на регіональних, республіканських і міжнародних наукових та науково-методичних нарадах за темами: "Проблеми формування громадянськості учнів середньої школи в умовах перебудови народної освіти" /у Глухові у 1991 р./, "Педагогічний клуб як засіб формування моральної культури майбутнього вчителя" /у Харкові в 1993 р./, "Питання моральної культури вчителя та його громадянське ставлення до своєї праці у творах В.О.Сухомлинського" /у Кіровограді в 1993 р. /, "До проблеми впливу релігії на моральну свідомість молоді" /у Харкові у 1993 р./, "До проблеми формування громадянської позиції та моральної культури вчителя" /у Горловці в 1994 р./, а також висвітлені в публікаціях дисертанта.

Матеріали дослідження використовуються в методичних рекомендаціях, у практичній діяльності автора та інших викладачів, а також запропоновані у вигляді рекомендацій практичним робітникам, що

працюють зі студентами педагогічних учбових закладів.

Дослідницько-експериментальна робота проводилася у три етапи з 1986 по 1994 рр.

На ПЕРШОМУ етапі /1986-1989 рр./ вивчався стан розробленості проблеми формування моральної культури майбутнього вчителя у філософській, соціологічній, психологічній, педагогічній літературі. Було обгрунтовано тему дослідження, сформульовано гіпотезу, конкретизовано завдання. Було здійснено відбір методів і розроблено методикау дослідження на кожному етапі, проведено констатувчий експеримент, на основі отриманих результатів розроблено модель підходу до формування моральної культури майбутнього вчителя у процесі вивчення педагогічних дисциплін.

На ДРУГОМУ етапі /1989-1993 рр./ проводився формувчий експеримент, перевірялася ефективність розроблених умов з питань формування моральної культури студентів у педвузі, узагальнювалися одержані результати.

На ТРЕТЬОМУ етапі /1993-1994 рр./ здійснювався аналіз результатів навчально-виховного експерименту, формулювалися основні висновки дослідження, здійснювалося їх впровадження у практичну діяльність, перевірялися окремі прийоми.

На захист виносяться:

- компоненти "моральної культури педагога" / моральні знання, моральні навички та моральні відносини/;
- педагогічні умови, що забезпечують ефективність формування моральної культури майбутніх вчителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін та оволодіння ними практичним досвідом навчально-виховної діяльності.

СТРУКТУРА та ЗМІСТ роботи.

Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків і списку використаної літератури.

У ВСТУПІ обгрунтована актуальність обраної проблеми, визначені мета, об'єкт і предмет дослідження, завдання, гіпотеза науково-дослідної роботи, розкриті наукова новизна, практична значущість, визначені методи дослідження, сформульовані основні положення, які виносяться на захист.

У ПЕРШОМУ розділі - "Історико-теоретичні аспекти формування моральної культури в теорії та історії педагогіки" - були визначені різні підходи до розкриття змісту понять "культура", "мораль" та "моральність"; подана стисла історія розвитку загальнолюдських

принципів та норм моралі, досліджено вплив географічного середовища і соціального устрою нашої держави на розвиток духовної культури України.

У сучасній науковій літературі існує понад 130 трактувань поняття "культура". Свої підходи до визначення цього терміну пропонують В.З.Коган, В.А.Малахов, В.А.Уханов, Т.В.Холостова та ін.

Виходячи з філософських міркувань, треба зауважити, що закон про пріоритет матеріальної культури понад духовною не можна трактувати однозначно. Суспільство свідомо направляє свої зусилля на те, щоб духовна культура мала провідне положення. Серед компонентів духовної культури особливе місце займає моральна.

Питання моральної культури особистості хвилювали людство з часів глибокої давнини. Свій вклад в розв'язання цієї проблеми внесли Лао-дзи і Конфуцій, Заратустра і Сократ, Платон і Арістотель, мислителі епохи Ренесансу, Локк і Спіноза, Шопенгауер і Ніцше, Швейцер та ін.

Окремі питання моральної культури особистості були у центрі уваги європейських філософів: Кіркегора, Гуссерля, Хайдеггера, Ясперса, Сартра та ін.

Філософи минулого зробили важливий внесок у розкриття окремих аспектів проблеми моральної культури. Але сам термін "моральна культура" з'явився тільки наприкінці XIX століття у зв'язку з відкриттям "клубів моральної культури". У науковій літературі він став застосовуватися ще пізніше.

За теперішнього часу моральна культура стає предметом уваги багатьох вітчизняних вчених. Але застосування цього поняття ускладнюється його багатофункціональністю. Ці труднощі пов'язані, у першу чергу, з неоднозначністю самих понять культури, моралі та моральності. Суб'єктивний підхід кожного дослідника дозволяє йому давати власну трактовку моральної культури. Свої тлумачення змісту моральної культури пропонують Л.Б.Волченко, Л.Г.Грінберг, В.Дямайтіс, М.Т.Іовчук, Л.Н.Коган, О.І.Титаренко та ін.

На основі вивчення різних поглядів до розкриття цього терміну провідними вітчизняними й закордонними авторами, ми пропонуємо свій підхід до поняття "моральна культура педагога". Вона впроваджується як інтегративна якість людини, яка виявляється, у першу чергу, у системі моральних знань, навичок та відносин.

Першим структурним компонентом моральної культури вчителя є знання із галузі моралі. Практична діяльність тільки тоді має для людини глибоке значення, коли вона базується на розумінні її важливості, доцільності та корисності. Знання є раціональною основою переконань особистості. У протилежному випадку, за думкою О.І.Шендріка, вони перетворюються у віру, яка відображує об'єктивну дійсність неадекватно, на емоційній основі.

У сучасних умовах, коли велике значення має моральний вибір особистості у складних моральних ситуаціях, вимоги до рівня моральних знань педагога та розуміння ним вищих цінностей людства значно збільшуються. Без високої моральної грамотності вчитель не зможе виконувати свої професійні обов'язки.

Але дійсна результативність моральної освіти педагога виявляється не тільки у фактичному знанні основних положень моралі, вмінні теоретично вирішувати педагогічні проблеми, а, насамперед, у формуванні високоморальних переконань, мотивів поведінки, які є основою високоморальних вчинків та навичок людини.

Моральні навички ми виділяємо як другий компонент у структурі моральної культури педагога. На відміну від вчинка, який є просто окремим актом поведінки людини, моральна навичка являє собою усталену форму поведінки індивіда, корисну для нього та суспільства в цілому. Формування моральних навичок педагога сприяє створенню позитивного морального досвіду. У педагогічній літературі свої класифікації моральних навичок пропонують Т.М.Мальковська, Г.І.Шукіна та інші дослідники.

Моральні відносини є третім важливим елементом у структурі моральної культури педагога. Проблеми моральних відносин присвячені дослідження С.П.Вінокурової, В.Т.Ганжіна, В.Г.Іванова, Н.В.Рибакіної, Ф.М.Шербака та ін., у яких аналізуються основні компоненти моральних відносин, їх зміст та роль, яку вони відіграють у суспільному житті.

Різні автори пропонують свій підхід до розкриття змісту моральних відносин: як реалізовану моральну норму /О.В.Дроздов, С.В.Кондаков та ін./, через закономірність розвитку та здібності до саморегуляції /В.С.Барулін/, як нормативно-ціннісний аспект суспільних відносин /О.І.Титаренко/ та ін.

У першому розділі дисертації розглянуто також механізми формування моральної культури особистості з точки зору сучасної психології. Основоположники вітчизняної психології Л.С.Виготський,

С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонтьєв та ін. обґрунтували провідну роль соціальних факторів у формуванні психіки людини. За думкою О.М.Леонтьєва, досягнення людства не заковані у спадковій пам'яті кожного індивіда. Прилучання до них здійснюється у процесі діяльності та внаслідок спілкування з іншими людьми. Задовольняючи свої вищі потреби, людина стає не просто людською особою, а особистістю, суспільною істотою.

У процесі формування моральної культури особистості відбувається відбір моральних цінностей, які складають частину цінностей людства в цілому. Вирішальна роль у перетворенні загальнолюдської культури в особистісну культуру кожного представника суспільства належить системі освіти та виховання.

Із численних робіт з вищої школи для нашого дослідження найбільший інтерес мали ті, які розкривають особливості навчання та виховання студентів у педагогічному вузі. Проблеми підготовки майбутніх вчителів присвячені праці О.О.Абдуліної, Ш.О.Амонашвілі, В.А.Кан-Каліка, І.С.Синиці, І.І.Чернокозова та ін. Питаннями культури взаємовідносин вчителя та учнів займаються такі автори, як Ю.П.Азаров, В.С.Грехньов, І.О.Зязюн, В.М.Рогінський, М.М.Тарасевич та ін. Такі вчені, як К.Б.Бабенко, О.С.Кондратенков, Р.І.Хмельк та ін., розкривають різні аспекти проблеми формування моральної культури студентів під час вивчення педагогічних дисциплін.

У дисертації використовувалися праці як вчених-матеріалістів, так й авторів, що пропонують інші підходи до вивчення навколишнього світу. У роботі аналізуються праці Д.А.Андреева, М.О.Бердяєва, С.М.Булгакова та ін.

Для розкриття особливостей формування моральної культури сучасного педагога у дисертації були простежені історичні корені формування моральної культури українського народу взагалі. Її основа – стародавня культура Київської Русі.

Антична спадщина, християнство, культура середньовіччя, епоха Відродження – це основні ступені розвитку людства, що заклали фундамент сучасної моральної культури нашої країни. За тривалий період розвитку це поняття зазнало суттєвих змін, але ідея про те, що людина є найвищим творінням природи, залишалася провідною в усіх передових теоріях. Гуманістичні ідеали людської особистості стали основним елементом європейської, у тому числі й української, моралі. В короткому історичному огляді розвитку моралі українського народу використовувалися твори М.С.Грушевсько-

го, С.Маланька та інших відомих українських діячів, що вивчали історію України.

Результати теоретичного аналізу та вивчення практичного стану проблеми були використані нами під час розробки методики педагогічного експерименту.

У ДРУГОМУ розділі – "Експериментальна робота по формуванню моральної культури особистості в педагогічному вузі" – дається характеристика розробленої та експериментально апробованої нами системи діяльності у педагогічному вузі по формуванню моральної культури майбутнього вчителя у процесі вивчення педагогічних дисциплін та оволодіння практичним досвідом навчально-виховної роботи.

Нами були виділені та апробовані різні види педагогічної діяльності студентів, що сприяли формуванню системи моральних знань, навичок та відносин, під час:

- лекційних та семінарських занять з основного курсу педагогіки та її спецкурсів;
- підготовки до семінарів, вивчення праць класиків педагогіки та робіт сучасних вчених;
- написання рефератів, курсових та дипломних робіт, у яких розглядаються різні аспекти моральної культури людини;
- проходження педагогічної практики;
- позааудиторних занять з педагогіки;
- групових та індивідуальних консультацій для студентів та інших видів спілкування викладачів з майбутніми вчителями;
- самовиховання, спрямованого на формування моральних знань, навичок та відносин особистості.

Основними особливостями викладання запропонованого нами курсу педагогіки були:

- організація спільної навчально-пізнавальної діяльності, у якій студент був не об'єктом, а суб'єктом, рівноправним членом педагогічного спілкування;
- встановлення постійного зворотнього зв'язку зі студентами на заняттях, що дозволяло відбирати учбовий матеріал і форми діяльності з урахуванням інтересів студентів та їх попитів;
- розгляд різних підходів вітчизняних і зарубіжних вчених до проблем педагогіки, орієнтація на проблемні методи навчання;
- організація цілеспрямованої роботи викладачів по формуванню у студентів потреби у постійному самоконтролі поведінки та

самооцінки рівня розвитку моральної культури;

- тісний зв'язок між теорією та практикою, яка у процесі накопичення досвіду педагогічної роботи сприяла формуванню і закріпленню основних моральних знань, навичок та відносин майбутнього вчителя.

Важливе місце у процесі формування моральної культури студентів займала позааудиторна робота з педагогіки. На відміну від планових учбових занять така робота мала більш широкі можливості у виборі засобів та форм її організації. Використання позааудиторної діяльності студентів в університеті мало особливе значення, тому що у цьому вузі більшість учбових годин відводиться на вивчення фундаментальних дисциплін за профілем факультету.

У процесі формування особистості майбутнього фахівця велике значення мала діяльність Педагогічного клубу. Членами даного об'єднання були студенти I-5 курсів ХДУ, які прагнули до самореалізації в різних видах педагогічної діяльності, до оволодіння основами моральної культури педагога.

Провідними напрямками Педагогічного клубу, які впливали на розвиток моральної культури студента, були:

- залучення молодих людей до розуміння вищих загальнолюдських цінностей й ідеалів культури;
- на основі знання основних положень і норм загальнолюдської моралі вправлення у твердих моральних навичках, які є основою переконань майбутніх вчителів. Вони ставали провідними у приватній поведінці та внутрішній культурі студентів;
- формування орієнтації студентів на постійну моральну самоосвіту та моральне самовдосконалення;
- осмислення та закріплення моральних знань, навичок та відносин під час добровільної педагогічної практики.

Діяльність клубу здійснювалася за двома основними напрямками:

- 1/ науково-дослідна, навчально-методична та інші види роботи у стінах університету;
- 2/ безперервна педагогічна практика протягом усього навчального року у школі.

На заняттях Педагогічного клубу студенти оволодівали знаннями з педагогіки та психології, що допомагали їм виховувати у собі такі якості, як самовладання, терпіння, доброзичливість

та ін. Водночас вони знайомилися з тими мірами, які допомагають уникнути втоми та професійних стресів. Така робота проводилася у зв'язку з тим, що по даним медицини більшість вчителів, які тривалий час працювали у школах, страждають серцево-судинними та різними іншими хронічними хворобами, розладнанням нервової системи. Постійна втома, систематичне стримування негативних емоцій не тільки руйнує здоров'я педагога, але й впливає на його працездатність, на ставлення до дітей, на формування його моральної культури в цілому. Для розв'язання цієї проблеми студентами вивчалися як праці педагогів-класиків /А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського та ін./, так й сучасних вітчизняних педагогів, психологів, психотерапевтів /В.С.Грехньова, В.Л.Леві та ін./.

Із закордонних вчених, які займаються проблемою особистості та її взаємостосунків з іншими людьми, і чиї праці використовувалися у діяльності клубу, можна назвати Р.Т.Байярда, Е.Берна, Е.Ле Шан, Дж.Рейнуотер, В.Сатир та ін. У роботах вищеназваних авторів містяться практичні рекомендації з самопсихотерапії. Праці суттєво відрізняються у виборі об'єкта дослідження, у запропонованих підходах до розгляду різних психолого-педагогічних проблем та їх розв'язання, однак цих вчених об'єднує прагнення навчити людину розпізнавати приховані механізми взаємодії поміж людьми.

Незважаючи на недоліки та помилки з точки зору сучасної науки, значущість згаданих досліджень полягала в тому, що отримані результати, конкретні висновки допомагали майбутнім педагогам оволодівати психологічними прийомами та засобами, що дозволяють краще пізнавати себе та інших, вчитися мистецтву спілкування, знаходити оптимальні шляхи вирішення конфліктів.

Важливе місце у діяльності клубу займала робота по оволодінню студентами різними засобами відновлення працездатності /фізичні вправи, психологічне самонавіювання та ін./. Однак більшість з них потребує створення у школі спеціальних умов. Тому особлива увага майбутніх вчителів зверталася на акупресуру, яка не потребує багато часу, зручна та посильна у застосуванні.

Вона допомагає швидко зняти нервово напруження, зменшити головну біль, підвищити працездатність, поліпшити загальне самопочуття. На засіданні Національної конвенції в США був зроблений висновок про те, що прийоми точечного масажу дозволяють зняти ознаки втоми, мігрені та інші небажані стани, а у поєднанні з

аутогеним розслабленням протягом двадцяти хвилин по ефективності замінюють шестигодинний сон. При оволодінні на заняттях клубу засобом Шіатсу, який зараз користується у світі великою популярністю, студенти вчилися контролювати свої емоції, укріплювати нервову систему, уникати серйозних психологічних наслідків.

У діяльності клубу особливе місце займала організація морального самовдосконалення студентів. Робота викладачів з новими членами клубу починалася з співбесіди, після якої майбутні педагоги самостійно заповнювали анкету, де аналізували рівень розвитку своєї моральної культури. З урахуванням отриманих результатів під керівництвом викладача студенти розробляли індивідуальні плани роботи по підвищенню її рівня.

Щоб кожен студент міг самостійно аналізувати зміни у розвитку своєї моральної культури, він заповнював анкету наприкінці кожного учбового року. Така самооцінка допомагала майбутньому вчителю регулярно корегувати свою діяльність по самовдосконаленню й шляхом порівняння результатів визначати ефективність своєї особистої роботи та клубу в цілому.

Педагогічний клуб допомагав студентам, які бажали після закінчення вузу працювати у школі, не тільки ліквідувати ваду у знаннях, вміннях та навиках, що створювалася внаслідок недооцінки деякими факультетами педагогічної підготовки майбутніх фахівців, але й організувати цілеспрямовану діяльність по формуванню етичних знань, моральних навичок та відносин, які сприяли становленню моральної культури в цілому.

У нашій науково-дослідній роботі провідними критеріями при оцінюванні ефективності розробленої системи діяльності по формуванню моральної культури студентів у процесі вивчення педагогічних дисциплін були виділені такі: моральні знання студентів, моральні навички та моральні відносини. Як додаткові показники були запропоновані такі: результати аналізу незалежних оцінювань викладачів та вчителів шкіл й самооцінка студентів рівня розвитку моральної культури.

В експериментальних групах на лекційних та семінарських заняттях відпрацьовувалися запропоновані нами види діяльності по формуванню моральної культури майбутніх вчителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін. На заняттях застосовувалися розроблені активні форми навчання /проблемні лекції, лекції-диспути, лекції-прес-конференції, тренінг, навчально-рольові ігри та ін./,

велика увага приділялася проведенню індивідуальної роботи зі студентами. 38% студентів першого, другого та третього курсів, 57% чотирикурсників та 71% п'ятикурсників із експериментальних груп брали активну участь у роботі клубу. У контрольних групах активні форми навчання застосовувалися епізодично, тільки 16% студентів відвідували Педагогічний клуб.

За усіма виділеними критеріями ми спостерігали поліпшення показників, хоча найбільше зрушення в них відбувалося за рахунок зменшення кількості студентів, у яких розвиток моральних знань, навичок та відносин знаходився на низькому рівні. Зростання кількості студентів з високим рівнем вираження моральних знань, навичок та відносин відбувалося повільніше.

У студентів з експериментальних груп підвищився інтерес до педагогіки, більшість з них відзначали позитивний вплив педагогічних дисциплін на розвиток їхньої моральної культури. 56% студентів з експериментальних груп були активними членами Педагогічного клубу. Результати експерименту довели, що, по-перше, самооцінка моральної культури студентами підвищувалася на протязі участі цих майбутніх педагогів у роботі клубу, а, по-друге, найвищі самооцінки мали студенти, які займалися по програмі клубу з I-2 курсу до 5 курсу.

Результати аналізу незалежних оцінювань викладачів та вчителів шкіл, що працювали зі студентами експериментальних та контрольних груп, теж підтвердили більш високий рівень розвитку моральної культури студентів з експериментальних груп.

За усіма визначеними показниками спостерігалось підвищення кількісних та якісних показників, що підтвердили ефективність та перспективність науково-дослідної роботи.

У ВИСНОВКАХ дисертації викладені основні теоретичні та практичні результати дослідження:

1. Професія вчителя відрізняється високою соціальною відповідальністю, великим впливом на формування моральної культури молоді, культурний рівень суспільства взагалі. Тому діяча система підготовки вчителя у вищих учбових закладах в сучасних умовах гуманізації та демократизації суспільства має потребу в спеціальному науковому аналізі та пошуці оптимальних шляхів підвищення моральної культури майбутнього фахівця, орієнтації на загальнолюдські цінності в усіх галузях його діяльності.

2. Реалізація запропонованих педагогічних умов /по-перше,

діяльність викладачів на заняттях з педагогіки була спрямована на розвиток моральної культури студентів; по-друге, у позааудиторній діяльності провідним напрямком була організація процесу самовдосконалення моральної культури майбутніх педагогів; по-третє, моральні знання студентів, їхні моральні навички та відносини постійно закріплювалися в практичній діяльності під час планової та позапланової педагогічної практики/ забезпечила оптимальне функціонування організаційно-методичної системи формування моральної культури студентів, про що свідчить підвищення рівня їх моральних знань, навичок та відносин.

3. Розвитку моральної культури майбутнього вчителя сприяло застосування на заняттях з педагогіки різноманітних активних форм навчання /ділові ігри, тренінг та ін./, які дозволяли моделювати педагогічну діяльність відповідно нормам моралі.

4. Важливе місце у формуванні моральної культури студентів займала позааудиторна робота, що мала широкі можливості у виборі часу, місця, засобів та організаційних форм, у пошуці індивідуального підходу до кожної особистості. Для студентів університету позааудиторна діяльність мала особливе значення, бо у цьому вузі психолого-педагогічна підготовка майбутніх фахівців традиційно має другорядне значення.

5. Орієнтація студентів на постійне моральне самовиховання, самостійну діяльність по підвищенню рівня моральної культури, сприяла тому, що формування моральних знань, навичок та відносин стало безперервним процесом.

Дисертація не претендує на остаточне вирішення даної проблеми. Подальшого дослідження потребує такі аспекти, як особливості формування моральної культури студентів на природознавчих та гуманітарних факультетах, виховання моральної культури молоді у процесі вивчення інших гуманітарних учбових дисциплін, формування моральної культури студентів засобами мистецтва, вдосконалення змісту та методики допомоги студентам з боку викладачів в організації процесу самовиховання моральної культури.

Основний зміст дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Методичні вказівки по організації педагогічної практики студентів університету в кімнатах школяра при ЖВКах. - Харків: ХДУ, 1989. - II с. /рос.мов./ /у співавторстві/.

2. Робота вихователя у групі подовженого дня /методичні рекомендації студентам педагогічних відділень університету/ -

Харків: ХДУ, 1989. - II с. /рос. мов./ /у співавторстві/.

3. Проблема виховання громадянськості учнів середньої школи в умовах перебудови народної освіти /Актуальні проблеми інтернаціонального та патріотичного виховання /тези доповідей міжзівської науково-практичної конференції /м.Глухів, 27-28 лютого 1991 р./ - Глухів, 1991. - С. 151-153 /рос. мов. / у співавторстві/.

4. Яким має бути сучасний вчитель. - Харківський університет. - 1992, 18 серпня. - С. 2 /у співавторстві/.

5. Становлення моральної культури майбутнього фахівця //Педагогічна культура / за ред. Л.С.Нечепоренко / - Харків: ХДУ, 1993. - С. 112-117.

6. Педагогічний клуб як засіб формування моральної культури майбутнього вчителя //Молодь в посттоталітарному суспільстві: український варіант. Тези доповідей науково-практичної конференції, 27-28 квітня 1993 р. - Харків: педінститут, 1993. - С. 123-124.

7. Питання моральної культури вчителя та його громадянське ставлення до своєї праці у творах В.О.Сухомлинського /тези доповідей науково-практичної конференції "Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського і розбудова національної освіти" - Кіровоград, 1993. - С. 123-125 / у співавторстві/.

8. Деякі аспекти змісту моральної культури /Знання, культура, влада: проблеми філософського осмислення /тези доповідей філософського симпозиуму студентів, аспірантів, молодих викладачів/ /жовтень, 1993 р./ - Харків:ХДУ, 1993 р. - С. 36-38 /рос.мов./ /у співавторстві/.

9. До проблеми формування громадянської позиції та моральної культури вчителя /тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції "Гуманістичні основи концепції Н.К.Крупської та сучасність". - Горлівка: ПДІІЯ, 1994. - С. 153-155 / у співавторстві/.

10. До проблеми впливу релігії на моральну свідомість молоді /матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Девіантна поведінка неповнолітніх і молоді: можливості впливу". - Харків: ХДПУ, 1994. - С. 220-221.

LIB ім. В. Стефаника
АН України

Подписано к печати 5.08.94

Формат 60x84 1/16. Бумага типографская №1

Печать офсетная, Объем 1 п.л. Тир. 100 Экз. Р- 481

Отпечатано на ротационте в Харьковской городской типографии
№16 Областного управления по делам издательств, полиграфии
и книжной торговли, Харьков-3, ул. Университетская, 16

AB 30.700

AB 30.700